

ФУҚАРОЛИК МАДАНИЯТИНИ ЭГАЛЛАШ ЗАРУРИЙ ИЖТИМОЙ-ПЕДАГОГИК МУАММО СИФАТИДА

Миллий истиқлол шарофати туфайли баркамол инсон тарбиясига эътибор кучайди. Баркамол авлод тарбиясининг муҳим таркибий қисмларидан бири фуқаролик тарбияси ва унинг асосий компоненти фуқаролик маданиятидир. Фуқаролик тарбияси — ёш авлод онгида кишиларнинг муайян мамлакатга, яшаб турган маконга мансублигини акс эттириш ва шу асосда унда юксак даражадаги фуқаролик маданиятини шакллантириш, ўз давлатининг мустақиллигини мустаҳкамлаш учун фидойи инсонлар, бунёдкорларни тарбиялашни назарда тутати.

Фуқаролик тарбиясининг муҳим таркибий қисмларидан бири бўлган фуқаролик маданияти эса фуқаролик жамиятининг пойдевори, ҳуқуқий тизим етуқлигининг ифодаси сифатида, кишиларнинг моддий ва маънавий бойликларни ўрганиш, ўзлаштириш, уларни асраб-авайлаш, кўпайтириш, ўзи яшаётган мамлакат, жамият равнақи, истиқболи учун улардан оқилона фойдаланишга қаратилган шахс инсонпарварлигини тарбияловчи фаолиятдир. Демак, фуқаролик маданияти шаклланган шахс юксак ақл-заковат эгаси бўлиб, у яратувчилик, бунёдкорлик, ташаббускорлик, Ватани ва халқига меҳр-муҳаббат, фахр ва ифтихор туйғулари билан яшайди, ахлоқий-ҳуқуқий бурчни, масъулиятни теран англайди.

Фуқаролик маданияти инсоният маданий тараққиётининг дастлабки босқичларида «идеал одам», «идеал инсон», «идеал шахс» тушунчаларининг мазмуни ва негизида таркиб топа бориб, яхшилик ва ёмонлик, эзгулик ва ёвузлик ўртасидаги кураш жараёнида кишиларнинг ўз ўрнини аниқ топиши учун восита бўлиб хизмат қилади. Буни биз милoddан олдин VII-VI асрларда вужудга келган зардуштийлик дини ва унинг муқаддас китоби «Авесто»да ифодаланган эзгу фикр, эзгу сўз, эзгу амал уйғунлигини акс эттирувчи ғоявий қарашлар воситасида англаймиз. Маданиятли фуқарога «Авесто»да шундай таъриф берилади: «Инсон фикран ҳам, ҳаёлан ҳам ҳасадгуй бўлмаслиги лозим. Яхши ниятли киши ҳеч қачон дарғазаб бўлмайди ва жаҳолатга берилмайди, чунки жоҳиллик ҳолатида у яхши ниятини йўқотади, бурч ва адолатни унутиб, ноҳўя ҳаракатлар қилади» («Ясна», 48).

Ўзбекистон мустақилликка эришгач, демократик ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамияти куришни конституциявий меъёрлар асосида бош мақсад қилиб белгилади. «Биз учун фуқаролик жамияти ижтимоий макон — деб таъкидлайди Ўзбекистон Республика Президенти Ислон Каримов, — бу маконда қонун устивор бўлиб, у инсоннинг ўз-ўзини камол топтиришига монелик қилмайди, аксинча ёрдам беради. Шахс манфаатлари, унинг ҳуқуқ ва эркинликлари тўла даражада рўёбга чиқишига кўмаклашади. Айни вақтда бошқа одамларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари камситилишига йўл қўйилмайди. Яъни, эркинлик ва қонунга бўйсиниш бир вақтнинг ўзида амал қилади, бир-бирини тўлдиреди ва бир-бирини тақозо қилади».¹ Бунинг учун биринчи навбатда мамлакат аҳолисининг, жумладан ёшларнинг фуқаролик маданиятини юксак даражага кўтариш, уларни ғамхўр, меҳрибон, инсонпарвар, ўз бурчи ва масъулиятини теран англайдиган қилиб тарбиялашга алоҳида эътибор қаратиш талаб этилади. Зеро, ёшларда фуқаролик маданиятининг шаклланиши уларнинг ижтимоий-иқтисодий тараққиётда фаол иштирок этишини таъминлайди.

Бугунги кун фуқаролик маданиятининг мазмунида халқимизнинг ахлоқий-ҳуқуқий бурч тўғрисидаги тасаввурлари, миллий руҳияти, юксак инсоний фазилатлари, маънавияти, озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт учун кураши, холис мақсад-муддаолари, орзу-истаклари мужассамлашган.

Юқорида қайд этиб ўтганимиздек, фуқаролик маданияти инсон, айниқса талаба-ёшлар ҳаётида муҳим ўрин эгаллайди. Фуқаролик маданиятининг қуйи даражаси инсон ҳаётининг барча томонларига салбий таъсир кўрсатади. Масалан, баъзи ёшларнинг иқтисодий жиҳатдан кам

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон буюк келажак сари. — Т.: «Ўзбекистон», 1998, 554-бет

таъминланмаганлиги эмас, балки маънавий қашшоқлиги, маданиятсизлиги туфайли турли вайронкор оқимларга қўшилаётгани сир эмас. Зеро, бугунги замонда мафкура полигонлари ядро полигонларига нисбатан ҳам кўпроқ кучга эга эканлиги Президентимиз томонидан алоҳида таъкидланган.

Фуқаролик туйғуларининг пастлиги ва қашшоқлиги, бурч ва масъулият, ўз Ватанидан фахрланиш туйғусини, миллий ифтихорни ҳис қилмаслик ёшларнинг ушбу оқимларга эргашишига сабаб бўлмоқда.

Жамоада у ёки, бу даражада ҳурмат ва эътиборга лойиқ бўлиш ҳам фуқаролик маданиятининг бир кўриниши бўлиб, у инсон ҳаётининг иқтисодий ва маънавий томонига у ёки бу йул билан албатта ижобий ёхуд салбий таъсир кўрсатади. Бинобарин, инсон ҳалол, номусли, пок қалбли, ўзига талабчан бўлмасдан туриб, маданиятли, етук бўлиши мумкин эмас. Чунки ҳар қандай инсон муайян вазиятларда ўзини бошқара олиш, қабул қилинган тартиб-интизом, ахлоқий-ҳуқуқий меъёр қоидаларига мувофиқ ёки аксинча мазкур қонун-қоидаларга хилоф равишда йўл тутишни ўзи мустақил ҳал қилади, ўз хатти-ҳаракати ва қилмишларига шахсий дунёқараши, фуқаролик маданияти нуқтаи-назаридан баҳо беради. Ушбу ўринда шуни ҳам алоҳида эътироф этиш жоизки, ҳар бир инсон шахсий қиёфасининг маънавий шаклланганлиги, жумладан фуқаролик маданиятининг таркиб топиши ва ривожланишига ижтимоий ва иқтисодий шарт-шароитлар ҳал қилувчи таъсир кўрсатишини инобатга олиши даркор.

ҳозир биз бутунлай янги тарихий шароитда давлат ва халқ эҳтиёжлари, мақсад-муддаолари, манфаатлари, инсон орзу-интилишлари эркин ҳал бўлаётган бир даврда яшаяпмиз. Бундай шароитда фуқаролик маданиятини шунчаки ахлоқий-ҳуқуқий бурчга муносабат, халқ ва Ватан олдидаги масъулият сифатида содда тушунмаслик керак. Фуқаролик маданиятининг ҳар бир йўналиши ва функцияси янгича хусусият касб этиб, чуқур мазмун билан бойитиб борилиши лозим. Чунончи, фуқаролик маданияти маънавиятли, маърифатли инсонлар ўртасидаги муносабатлардан тортиб, дунёвий муаммоларни ҳал этишгача бўлган вазифаларни қамраб олмақда. Одамларнинг фуқаролик маданияти юксалгани сари уларнинг ижтимоий-иқтисодий тараққиётда фаол иштирок этишлари тезлашиб, мукаммаллашмоқда.

Маълумки, бир ижтимоий тузумдан бошқа бир ижтимоий-иқтисодий тузумга ўтиш даврида ғоявий-мафкуравий ва маънавий-маърифий соҳада ҳам муайян муаммоларни ҳал этиш зарурияти юзага келади. Бу — қонуният.

Тоталитар тузумдан ҳуқуқий демократик давлат ва фуқаролик жамиятига ўтилаётган бир шароитда ғоявий мафкуравий ва маънавий-маданий масалаларни англаш, уларнинг моҳиятини тушуниш ва масъулиятни зиммага олиш анча қийин ишдир. Бунинг учун, аввало, ҳар бир инсон янги тузум, унинг шарт-шароитлари мазмун-моҳиятини теран англаши, унга ўзини тайёрлаб бориши, ахлоқий-ҳуқуқий бурч, фуқаролик масъулияти кўникмаларини ўзида ҳосил қилиши даркор. ҳар бир фуқаро бунга маънавий-руҳий жиҳатдан тайёр бўлишни ақл, тафаккур элагидан ўтказиши лозим. Қотиб қолган тушунчалар қобиғини синдириш, танбаллик, тубанлик, боқимандалик, маданиятсизлик кайфиятидан бирдан ҳоли бўлиш, албатта, осон эмас. Фуқаролик маданияти илғор фикрларни тез англашга асосланиб, доимий ҳаракатдаги жонли педагогик ходисадир.

Фуқаролик маданиятининг шаклланиши давр характери, ижтимоий-иқтисодий тараққиёт шарт-шароитлари билан бевосита боғлиқ. Биринчидан, ҳар бир мамлакат ўз иқтисодий-сиёсий устқурмасига асосланган ҳолда меҳнаткашлар дунёқарашини шу жумладан, фуқаролик маданиятининг янги-янги тартиблари, меъёрларини вужудга келтиради. Буларнинг инсонлар томонидан ўзлаштирилиши учун вақт зарур бўлади. Бугунги давр ҳам мураккаб, тўзонли бўлиб, ўз хусусиятларига эга. Шунинг учун ёшларда фуқаролик маданиятининг шаклланиши силлиқ ва осон кечмайди. Бунинг учун вақт ва тарбиявий таъсирлар тизимини яратиш керак бўлади. Аммо, таъкидлаш жоизки, фуқаролик маданияти ва онгни ёшларда шакллантириш бу куннинг кечиктириб бўлмайдиган масаласидир.

Фуқаролик маданиятининг инсон ҳаёти учун муҳимлигининг яна бир томони унинг барча маданият соҳалари учун етакчи эканлигидадир. Илғор илмий таълимотнинг таъкидлашича, фуқаролик маданияти ахлоқий-ҳуқуқий бурчга муносабатни англалувчи омил сифатида ақлий

тафаккур, ҳаётий тажриба ва руҳий малакаларга асосланади. Кўп даврларда фуқаро ва инсон тушунчаси ижтимоий-иқтисодий муносабатлар йиғиндиси сифатида эътироф этилиб, фуқарога ишлаб чиқариш кучлари ва ишлаб чиқариш муносабатларининг бир қуроли сифатида қараб келинган. Унинг маданий дунёси, руҳий олами, тафаккури, яратувчилик фаолияти эътибордан четда қолган. Буни биринчилардан бўлиб аниқлаган ва руҳий-педагогик муаммо тарзида кўриб чиққан олим австралиялик руҳшунос Зигмунд Фрейддир. У инсонни, унинг маънавий ва маданий дунёқарашини «одам, шахс, руҳият, фуқаро» тизимида ўрганиб, руҳиятнинг фуқаро маданиятига, маданиятнинг инсон бунёдкорлиги, яратувчилиги, ижодий фаолиятига ва ҳақиқий шахс бўлиб шаклланишига таъсирини илмий исботлаб берди. Фрейднинг фикрича инсоннинг руҳияти унинг маданияти билан боғлиқ ҳолда онг, онг ости ва онгсизлик каби қатламлардан иборат тарзда, инсоннинг ижодкорлигини, яратувчанлигини, руҳий энергиясини рўёбга чиқаришга хизмат қилади ва ижобий тус олган тараққиётини таъминлайди. Шунинг учун ҳам маданият ва руҳият фуқаролик ва миллат маданияти ҳамда жамият маданиятининг шаклланишини тезлаштирувчи омил сифатида намоён бўлади.

Ўзбекистон Республикасининг Президенти Олий Мажлисининг иккинчи чақирик тўққизинчи сессиясида (2002-йил, 29-август сўзлаган) «Ўзбекистонда демократик ўзгаришларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамияти асосларини шакллантиришнинг асосий йўналишлари» мавзусидаги маърузасида Ўзбекистонда демократик ўзгаришларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамияти асосларини шакллантиришнинг етакчи йўналишлари хусусида тўхталиб: «Биз учун энг асосий, энг муҳим устивор мақсад, тенгсиз олий неъмат – мустақилликни бундан буён ҳам асраб-авайлаш, ҳимоя қилиш ва мустаҳкамкамлаш бўлиб қолаверади»¹, - деган эди.

Маърузада қайд этилиб ўтилганидек, олий неъмат — мустақилликни мустаҳкамлаш, тақдиримизни ўз қўлимиз билан куриш учун мамлакат меҳнаткашлари, энг аввало, ёшларнинг сиёсий-маънавий фаоллигини ошириш, фуқаролик маданияти мазмунидан ўрин олган Ватан қувончи, Ватан севинчи, Ватан туйғуси, Ватан фахри каби тушунчаларни улар онгига сингдириш лозим. Шунинг учун ҳар бир олий таълим мактаби ўқитувчиси ўз талабаларининг ўқув-билув фаолиятини ташкил этишда мустақиллик ғоясининг моҳият-мазмуни тўғрисида маълумот берар экан, аввало, талабаларда бурч, масъулият, фуқаролик туйғуси, фахр, ифтихор бирлигини тарбиялашга ҳаракат қилмоғи зарур. Шунга асосан талабалар ўқув-тарбия фаолиятини ташкил этишда махсус маънавий- маърифий тадбирлар уюштиришлари, уларнинг ўзига хос хусусиятларидан оқилона фойдалана олишлари даркор. Чунки талабаларнинг фаолияти давр ҳаёти, тарихи билан боғлиқ ва у миллий-маданий ҳаракатларга эга. Зеро, ўқув-тарбия жараёни талаба-ёшларни касбий фаолиятга тайёрлаш, ахлоқий-ҳуқуқий дунёқарашини шакллантириш, ривожлантириш жараёнидир. Шунинг учун ҳам талаба шахсини шакллантириш, уларда фуқаролик маданиятини тарбиялаш учун маълум талабларга риоя қилиш, хатти-ҳаракат, тартиб-интизомни мақсадга йўналтириш, ижросини назорат қилиш, ижтимоий-тарбиявий тадбирлардан ўринли фойдаланиш ва бошқариш ишларини амалга оширмақ даркор. Ушбу асосда фуқаролик маданияти талабаларнинг ўз-ўзини тарбиялаши, ўз-ўзини англаши, ўзига нисбатан талабчан бўлиши, ахлоқий-эстетик туйғу, идеалларининг шаклланганлиги, довюрлик ва жасурлик, ташаббускорлик ва бунёдкорликнинг шахсий фазилат таркибида намоён бўлиши муҳим аҳамиятга эга. Шунинг учун тарбиячи-педагог ҳар бир талабада фуқаролик маданиятини шакллантириш дастури ва кундалик дафтарларини ташкил этса, ҳамда натижаларни уларда қайд этиб борса мақсадга мувофиқ бўлади.

Фуқаролик маданиятининг моҳият-мазмуни ва унинг ёшлар ҳаётидаги ўрнини назарда тутиб, олий ўқув юртлари талабаларида фуқаролик маданиятини шакллантиришда қуйидаги вазифаларни амалга оширишни мақсадга мувофиқ деб биламиз:

— Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг фуқаролик жамиятини куриш тўғрисидаги маърузалари асосида фуқаролик тарбияси, фуқаролик маданиятини шакллантириш бўйича мулоҳазаларини, Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, Ўзбекистон

¹ И.А.Каримов. Ўзбекистонда демократик ўзгаришларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамияти асосларини шакл ва асосий йўналишлари. «Ўзбекитсон овози» 2002 31 август, 2-5 бетлар.

Республикасининг фуқаролик кодексини ўрганиш ёрдамида талаба-ёшларда ахлоқий-ҳуқуқий бурч, масъулият, фуқаролик туйғусини шакллантириш;

— турли миллатга мансуб бўлган олий ўқув юрти талабаларида миллатидан қатъий назар ўз давлатининг мустақиллигини, унинг рамзлари – герби, байроғи, мадҳиясига ҳурмат билан қараш, улардан фахрланиш ҳис туйғуларини тарбиялаш;

— ҳозирги давр – дунёда ғоявий қарама-қаршиликлар кескин тус олган, мафкура полигонлари ядро полигонларига нисбатан ҳам кўпроқ кучга эга бўлиб бораётган бир вақтда талабалар мафкурасида ижтимоий сиёсий ва фуқаролик масъулияти куникмаларини ҳосил қилиш ва уларни ривожлантириш;

— олий ўқув юртлари ўқув режасидан ўрин олган ижтимоий-гуманитар фанларни ўқитиш жараёнида талабаларда фуқаролик маданияти асосларини тарбиялашга эришиш;

— фуқаролик маданияти тўғрисида талаба-ёшларга маълумот бериб, уларда фуқаролик бурчи, фуқаролик масъулияти, ҳуқуқи, одоби, фаолияти, ҳис-туйғулари ва кўникмаларини тарбиялаш;

— талабаларда ўтмиш меросимизга, миллий ва умуминсоний қадриятларга, анъаналарга ҳурмат, уларни асраб-авайлаш, кўпайтириш ҳамда улар билан фахрланиш, гурурланиш ҳиссини таркиб топтириш;

— ижтимоий-гуманитар фанларни ўқитиш жараёнида талаба-ёшларда Ватан, халқ, миллат ишига содиқлик, юрт, меҳнаткашлар манфаатини ўз шахсий манфаатидан устун қўя олиш ва фидойи, инсонпарвар фуқаро бўлиш иштиёқи ва эҳтиёжини таркиб топтириш ҳамда талаба-ёшларда «Фаол фуқаро», «Комил фуқаро», «Юртпарвар фуқаро», «Мустақил фуқаро» каби тушунчалар ҳақида маълумот бериб, бу тушунчаларни улар онгига сингдириш;

— озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаётни яратувчи, уни эъзозловчи ҳамда турли офатлардан ҳимоя қилувчи фуқаро бўлиш ҳис-туйғусини ҳар бир ёш – талаба онгига сингдириш;

— фуқаролик маданиятининг миллий ғоя ва миллий маънавий қадриятлар билан узвий боғлиқлигини эътироф этган ҳолда талабаларда миллий ғоя ва миллий-маънавиятга ишонч, эътиқод кўникмаларини ҳосил қилишга эришиш;

— инсоннинг инсонлигини рўёбга чиқаришда фуқаролик маданиятининг етакчи омил эканлигини инобатга олиб, талаба-ёшларда фуқаролик маданиятининг инсонпарварлик, ватанпарварлик, ўзлигини англаш, иймон, эътиқод каби сифат кўрсаткичларининг таркиб топишига амалий ёрдам кўрсатиш.

Юқорида қайд этилган вазифаларни амалга ошириш ҳар бир талаба-ёшда мустақиллигимиз, эркинлигимиз ва эзгу мақсадларга тўла эришиш ҳис туйғусини тарбиялаб, уларда фуқаролик маданиятининг муҳим омили — Ватанимиз истиқлолини ҳимоялаш фуқаролик бурчи ва масъулиятининг олий даражаси эканлигини англашларига кўмаклашади. Зеро, бу хусусиятлар ҳар бир мамлакат фуқароси учун куч-қувват ва руҳий бойлик бўлиб, эртанги кунимизнинг ишончли пойдевори ва кафолатига айланади. Ватанимиз тараққиётида ёшларимизнинг фуқаролик маданияти қудратли куч бўлиб хизмат қилади.